

Изложба: „КРОЗ ФОНДОВЕ И ЗБИРКЕ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ВАЉЕВО, ИЗБОР ИЗ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ”

Историјски архив, једна од најеминентнијих установа културе ваљевског краја, обележио је прошле године пола века постојања. У оквиру овог јубилеја (програм прославе се одиграо 18. септембра 1998. године) пажњу поштовалаца архивске, а посебно знатижељу истраживача, побудила је изложба на којој је представљен избор грађе из фондова и збирки Историјског архива, праћена пригодним каталогом.

Стручни рад Архива од оснивања Архивског средишта 1948. године карактеришу напори на прикупљању грађе, када је сакупљен 31,5 вагон, док је са прерастањем у Градску државну архиву 1952. отпочео период вишег нивоа рада који одликује ангажовање на њеној обради и разврставању у фондове и збирке, што је касније све више интензивирано. У ризницама Архива, незаобилазним у проучавању историје ваљевског краја и шире, истичу се старе и ретке књиге, записници, протоколи, матичне и друге књиге, стара акта и писма, аутентичне фотографије. Обиље овог материјала оштећено је или нестало у ратним вихорима, што се пре свега односи на велику архиву Првостепеног суда која је страдала у више наврата. Али, и поред тога у Архиву се данас налази 2900 м дужних грађе класификоване у 343 фонда и 8 збирки, чији је преглед и садржај исцрпно дат у каталожком тексту. Овом приликом поменућемо оне најзначајније, јер су у уској вези са изложбом о којој ће бити речи.

Међу највредније фондове спада Окружни суд Ваљево (1823-1944) који нам омогућава да проучавамо друшт-

вене односе, културу и привредну историју, јер је у својој надлежности имао, посебно током XIX века, поред судских – и управне послове. Овај фонд по садржају и количини грађе спада међу најочуваније те врсте у Србији;

Фонд Општине града Ваљева (1839–1944), значајан за истраживање историје града и његове околине, садржи грађу од осамдесетих година XIX века па све до краја Другог светског рата;

Грађа Начелства Округа ваљевског, и срезова који су му припадали, није сачувана у целини, али пружа драгоцене податке;

Фондови црквених општина (1837-) такође су вредни, а садрже матичне књиге крштених, венчаних и умрлих, што је основ у истраживању порекла породице.

Привредни, друштвени и културни живот може се пратити кроз фондове банкарских установа задружног, струковног и хуманитарног типа... У том смислу се према обиму грађе посебно истиче Фонд Ваљевске штедионице (1871–1948), Слога ваљевских радника (1883-1896) и многи други.

Међу личним и породичним фондovima издвајају се Фонд Проте Матеје Ненадовића и Фонд породице Ракић из Мионице. За праћење развоја просветних прилика у ваљевском крају од важности су школски фондови као што су Фонд основне школе у Ваљеву и Ваљевске гимназије.

Подаци о Ваљеву у послератном периоду чувају се у фондovima управе: Окружног народног одбора, сре-

ских народних одбора, народних одбора општина и општина.

Неке групе докумената су према обиму и значају сврстане у збирке: *varia*, поклона, откупа, мемоарске грађе, преписа, повеља и диплома, плаката, хроника, фотографија и фото и ксерокс копија.

Веома богата је и архивска библиотека са преко 5500 наслова, од чега око 400 књига и часописа припада категорији старе и ретке књиге.

Овај кратак приказ архивских фондова најбоље сведочи о томе колико су одговоран задатак имали пред собом аутори изложбе у намери да од обиља грађе издвоје оно најзначајније.

На изложби „Кроз фондове и збирке Историјског архива Ваљево, избор из архивске грађе” представљена су највреднија документа из поменутих фондова и збирки, које су за ову прилику зналачки одабрали аутори, историчари – архивисти Велибор Видић и Свемир Поповић, уз помоћ својих сарадника.

Концепција изложбе се заснива на хронолошком принципу који је углавном испоштован, док је тематски приступ заступљен у оним случајевима где је одређене периоде или кључне догађаје било могуће покрити одговарајућом и у исто време музеолошки атрактивном документацијом. Општи позитиван утисак о изложби употпуњују, поред уникатне грађе, старе и ретке књиге и аутентичне фотографије. На изложби су најпре представљена најстарија оригинална документа из прве половине XIX века. Реч је о архивској грађи која се чува пре свега у фонду Окружног суда у Ваљеву и збиркама *varia*, поклона и откупа, док и најстарије изложбене фотографије потичу из друге половине XIX века.

У том смислу истичу се документа као што су:

„Свиделство о подели имовине покојног Јовице Лелићанина са пот-

писом устаничког команданта Јакова Ненадовића, Главица, 13. јула 1807”, према каталошком попису број 4 и „Писмо Доситеја Обрадовића Петру Николајевићу Молеру са жељамом за брзо оздрављење након тешког рањавања, Београд, 23. маја 1808” (катал. бр. 5), као и за нас интересантан „План дела Ваљево из 1847” (катал. бр. 6). Реч је о скици са уцртаним током Колубаре и чаршијом на десној, а кућама са баштом Проте Матеје на левој обали – сви из збирке *varia*, као и нешто каснији „План дела Ваљева рађен за потребе суђења Јеврема Ненадовића са општином Ваљевском, од 7. новембра 1850”, из фонда Окружног суда Ваљево (катал. бр. 21).

Међу осталим вредним документима значајни су они са потписом кнеза Милоша Обреновића као што је „Квита (признаница) књаза Милоша Обреновића суду ваљевском на примљени полугодишњи, митровски порез, Крагујевац, 24. децембра 1831” (катал. бр. 7) која припада фонду Окружног суда Ваљево и „Диплома књаза Милоша Обреновића о наименовању Николе Ракића за кнеза у нахији Ваљевској, некадашњој кнежини његовог оца Раке Тешића, Крагујевац 20. јануара 1824” (катал. бр. 12) из збирке поклона. Као експонат је, због воденог жига, је занимљива „Прокламација о смрти књаза Милоша Обреновића, Београд, 14. септембра 1859.” из збирке *varia* (катал. бр. 24). Телеграфска депеша министра Николе Христића окружном начелнику у Ваљеву, којом га обавештава о убиству кнеза Михаила Обреновића, Београд, 30. маја 1868” (катал. бр. 29), чува се у збирци поклона. Као експонат из исте збирке атрактивна је и „Диплома о постављању Јубомира П. Ненадовића за секретара књажевско-српске агенције у Цариграду, Београд, 1. новембар 1858” (катал. бр. 30).

Особеност чине црквене књиге, почев од 1837. године, а изложени су егземплари крштених, венчаних и умрлих (катал. бр. 141, 142, 143, 144).

На основу изложбе и пратећег каталошког пописа, можемо закључити да је период XIX века презентован архивалијама из фонда Окружног суда Ваљево, фонда Начелства округа Ваљевског и фонда Ваљевске трговачке омладине и збирки *varia*, поклона, откупа, повеља и диплома. Најстарије фотографије односе се на познате личности из друге половине XIX века из области трговине и општинске управе, а има и оних на којима је представљена градска ношња и уопште изглед једне грађанске породице.

Оригинални примерци из збирке фотографије с почетка XX века, такође се односе на изглед ношње и на поједина удружења (Певачка дружина Ђурђевданског уранка, Извођачи првих позоришних представа...). Балкански и Први светски рат приказан је фотосима на којима су овековечени „Официри 5. пешадијског пука Дринске дивизије првог позива из Ваљева, учесници у балканским ратовима 1912-1913. године” (катал. бр. 59) или „Лекари и болничари из Ваљева у периоду између 1912-1915. године” (катал. бр. 60).

Пивници „Србији”, познатој као једној од првих кафана реквирираних за смештај оболелих од пегавог тифуса, а према истраживањима аутора изложбе највероватније седишту првог биоскопа на Балкану, посвећен је на изложби посебан пано, о коме ће бити речи.

Прва половина XX века као раздобље два светска сукоба оставила је видне трагове и на ваљевски крај. Од бројних архивалија које се чувају у збиркама *varia*, плаката, повеља и диплома, поклона и фотографија, Фонду Општине града Ваљева и Фонду Окружног народног одбора Ваљева (председништва, просветног одеље-

ња и одсека народне имовине), издвојићемо овом приликом нека која нам се чине посебним. То је, најпре, „Наредба краља Петра, врховног команданта српске војске, за почетак рата против Турске, Ниш, октобра 1912” (катал. бр. 57) из збирке *varia*. Из исте збирке вредан помена је и „Ратни дневник Душана В. Хацића, поднаредника 4. чете 1. батаљона 5. пешадијског пука Дринске дивизије првог позива о ратовању 1915-1919” (катал. бр. 125).

Интересантан је „Плакат штампан поводом свечаног дочека српске војске из балканских ратова, Ваљево, 1913” (катал. бр. 59 а) из збирке плаката. Аутор томе је бранковачки учитељ Михаило Д. Максимовић, отац песникиње Десанке Максимовић. Крај Првог светског рата означен је фотографијом која приказује свечаност поводом ослобођења Ваљева 1918. године (катал. бр. 64).

Међуратни период истиче се експонатима који припадају већ поменим збиркама, при чему су заступљени они који представљају биоскоп „Србију” у простору некадашње пивнице (катал. бр. 65), фотографије на којима су његови власници Тиосав и Љубица Благојевић са децом 1933. године (катал. бр. 66), сала биоскопа „Србија” око 1930 (катал. бр. 67), његова унутрашњост између два рата, као и посебно занимљив плакат са филмовима на репертоару октобра 1938 (катал. бр. 69) и телеграми – честитке биоскопу поводом тридесетогодишњице његовог постојања од Метро Голдин Мајера и Авала филма 22. августа 1940. Као што се види, реч је о музеолошкој целини коју су успешно обликовали аутори изложбе. Овај део препознатљив је и по архивалијама као што су „Свечана диплома занатске коморе из 1925” (катал. бр. 73), као и приказаним акцијама Ваљевске штедионице из 1921. године, основаној 1871 (катал.

бр. 74) и Ваљевске пиваре из 1931 (катал. бр. 75).

Улога ваљевског краја у Другом светском рату презентована је архивском грађом карактеристичном за ово раздобље, почев од докумената којима се у виду прогласа и наредби упућеним грађанима огласио окупаторски режим, а односе се на њихове обавезе у новим условима (катал. бр. 76 и 77) и забрани окупљања и кретања на јавним местима после полицијског часа, као и евентуалној одмазди (катал. бр. 78 и 79), а чувају се у збиркама плаката, откупа и varia.

О функционисању предузећа „Вистад”, основаном пред сам рат, сведочи „Легитимација предузећа из времена окупације 1941-1944, на немачком и српском језику, на име Миодрага Бранковића”, издата 23. маја 1941 (катал. бр. 128). Неки експонати се односе на антифашистички карактер овог периода и успостављање нове власти пред сам крај рата и прве послератне изборе (катал. бр. 86-96), док други сведоче о свакодневним потребама грађана као што је „Ценовник пијачних производа у Ваљеву 1945”, из збирке плаката.

Збирка фотографија представљена је различитим тематским садржајима нпр: „Свечани дефиле ослободилаца Ваљева септембра 1944. године” (катал. бр. 82), „Ваљевски сточни пијац првих година после Другог светског рата” (катал. бр. 98, 99), „Дефиле учесника првомајске параде 1946. године” (катал. бр. 106)...

Послератни период заступљен је фотографијама са првих радних акција на обнови и уређењу града, као и онима на којима је приказан део неких улица или одређених објеката, а од докумената треба издвојити пресуде и спискове лица осуђених на конфискацију имовине.

На изложби смо могли запазити архивске помоћне књиге за одређене фондове, које су од велике користи истраживачима.

Из инвентара архивске библиотеке представљени су највреднији примерци за историју Ваљева и шире, као и нека капитална дела од општег значаја. Таква је нпр. Општа историја путева, Венеција 1752, на италијанском; Захарија Орфелин: Вечни то јест од начала до конца мира трајући календар, Беч 1789; Јован Рајић: Историја разних словенских народа, Беч, 1794-1795; Викентије Ракић: Историја... Венеција 1804; Доситеј Обрадовић: Мезимац, Будим 1818; Молитослов, Кијев 1828. и многе друге старе и ретке књиге. Штампана је заступљена листовима као што су: Шумадинка из 1850, Гласоноша 1885, Вести 1944, Глас Ваљева из 1928. и Напред из 1948. године.

Изложба је завршена делом које се односи на издавачку делатност Архива од првог „Гласника” покренутог 1966. године (до сада је изашло 32 броја), као и многим посебним издањима чији је покровитељ ова установа.

Имали смо задовољство да у нашем граду видимо јединствену архивску изложбу крцату оригиналима, на којој је представљено оно највредније из фондова и збирки Историјског архива и његове богате стручне библиотеке. Аутори и њихови сарадници за избор експоната заслужују све похвале. Међутим, са музеолошког аспекта изложба је захтевала виши ниво презентације, иако смо свесни да је архивска грађа од свих музеалија најтежа за излагање. Већ поменуто богатство архивског материјала надвладава чак и ове добронамерне примедбе.

Истоимени каталог остао је као трајно сећање на поменуто изложбу, а састоји се из два дела – текстуалног, насловљеног „Историјски архив Ваљево и његови фондови и збирке” (3-7) и оног који носи назив „Изложбени експонати” (9-35).

У текстуалном, уводном делу каталога, разматра се историјат ове

установе, њена делатност у области заштите културних добара све до данас и основне одлике фондова и збирки, из пера Милче Мадића, директора Архива.

Највреднији део каталога чини попис изложбених експоната који су сачинили аутори изложбе, а броји 179 каталошких јединица. Попис је рађен са позиција архивистике те се подаци које пружа, односе на назив експоната и фонд или збирку где се чува. Треба напоменути да су експонати од броја 150 до 179 наслови из архивске библиотеке.

Каталог је публикован у издању самог Архива, ликовно је солидно

опремљен, а употпуњују га прилози најзначајнијих докумената и фотографија.

Поводом педесет година организоване архивске делатности у ваљевском крају уприличена је историјска изложба, музејски речено – изложба аквизиције, тј. највреднијих архивалија из архивског депоа. Остаје нада да ћемо у будућности имати прилике да видимо и део остале, вредне грађе, коју није било могуће изложити. Приказана експозиција завређује да у суженом облику у виду тзв. покретне изложбе представља Историјски архив и сам град Ваљево и у другим срединама.